

Adysága Kodálynak¹

Más a nemzetin alapuló nemzetköziség (Ady) és a gyökértelen kozmopolitizmus. Csak az tudja megérteni egy nemzet sajátosságait, akiben élnek a maga nemzetének sajátosságai. Aki sehova se tartozik, az semmit sem ért meg. In *Levelek*, 347.

Természetesen elsőként az ember Kodály műveire gondol, és felsorolja az Ady verseihez köthető szerzeményeket. Leltárt könnyű készíteni, mert négy dal és egy férfikórusmű tartozik ide. A pályája elejéről a *Sírni, sírni...* (1913–16); *Ádám, hol vagy* (1919); *Sappho szerelmes éneke* (1923), *Akik mindig elkésnek* (1934), illetve a *Felszállott a páva* férfikari műve 1937-ből.

Ám ennél többet jelentett Kodálynak Ady. Az elején „birkózott” vele, később példa, a végén fáklya lett. Feljegyzéseit és leveleit átnézve világosan látszik két dolog, amely a költővel kapcsolatban foglalkoztatta a zeneszerzőt: a jambussal való örök elégedetlensége, valamint a korabeli magyar valósághoz való viszonya. Ehhez tartozik az ország helyzete és történelme, amelyet Adytól vett Komporzággal tudott jellemezni és összefoglalni.

Szigeten élni lenne jó

Adyt olvasva Kodály ezt jegyezte fel minden magyarázat nélkül: „Elhültem őszíne láttán.” Ugyanakkor bírálta is: „Adyt elborította romlott fájának mérge, ezért nem tudott mást hirdetni, mint pusztulást. Mi tudjuk, van még megújítás. Pusztul a család, de él a faj” (1914).

MÓSER ZOLTÁN (1946) író, fotográfus.

1 Ezen írás Kodály Zoltán néhány levele és tanulmánya, de sok kis feljegyzése alapján készült. Vargyas Lajosnak köszönhető, hogy összegyűjtötte, rendszerezte Kodály feljegyzéseit, cédu-láit, és ezt két kötetben (1989-ben és 1993-ban) közreadta. Ezek a szerteágazó feljegyzések hol egy mondatból, hol csak egy fél sorból állnak. Nyilván emlékeztetőül jegyezte fel Kodály, ha majd egyszer kell, akkor kifejti, beépíti egy-egy tanulmányába. Ezekből válogattam, természetesen jegyzetelve, de itt az olvashatóság kedvéért úgy döntöttem, hogy elhagyom a hivatko-zások helyeit, de ahol volt, ott zárójelben az évszámot közlöm.

Azt is meg kell jegyezmem, hogy Breuer János: *Ady-hatások Kodály művészetében* (1982) és Pomogáts Béla: *Kodály Zoltán és Ady Endre* (2008), hasonló témájú írásait bár ismerem, de nem használtam fel őket.

Később már így mérlegelt: „Adyban sok jó magyarnak visszatetsző lehetett a narcisszizmushoz közelítő magaimádása. De bőven kiegyenlítette a maga és a magyarság bírálatával. És nagyon magyar Ady Endre bátor nekimenése mindannak, amit magyarnak ítélt.”

Egy 1948-as nyilatkozatában, arra kérdésre, hogy Kodály milyennek látja Ady költészetének hatását, akit pályája kezdetétől fogva ismert, és aki hatással volt rá, ezt válaszolta: „- Ady hatása már korai, sok tekintetben valóban peszszimista, a vér és arany világát hirdető verseiben is szinte izomfeszítő munkára ösztökélő volt. Ady úgy kárhoztatta a magyarságot, hogy a helyesen reagáló olvasó nem mondhatott mást, mint azt: »még lehet ebből az országból valamit csinálni«. Éppen ez az elkeseredettség mutatott rá, hogy van itt még erőtartalék.”

Amikor Adyt 1928-ban a magyar kultúra, szellemtörténet csúcsára helyezi többekkel együtt, így érvel: „természetes, hogy műveltség és nemzeti szellem bizonyos tekintetben hadilábon vannak. Két ellentétes irány. De csak metszőpontjaik jelentenek a kultúrában csúcsokat. A metszőpontokon: Berzsenyi, Vörösmarty, Jókai, Petőfi, Arany, Ady.”

Kodály – aki 1905-ben kezdett népdalokat gyűjteni – vallotta, hogy 1900 körül minden itthon körültekintő fiatal zenésztehetség kétségbeejtő, sivár pusztaságot látott, zenei Patyomkin-kultúrát. Azt érezték, hogy „itt nincs semmi, mindent újra előlről kell kezdeni. Ezt látták és érezték már azelőtt is az itt termelt nagy tehetségek: nagy szenvedéseket és nélkülözéseket oly módon kerülték el, hogy horror vacui [=úrtól való iszony] természeti törvénye egyszerűen kiröpítette őket a külföldre, Liszt Ferenctől Dohnányiig. Akit akárhogyan erősebb szálak kötöttek ide, vagy valami módon nem működött a horror, végtelen szenvedéseken és nélkülözéseken kellett átmenniük.”

Itt és ekkor hivatkozik Ady hajójára, tutajára, Ady lelkesedésére: Repülj hajóm, ne félj hajóm, én, mi vagyunk a holnap hősei: ezért kell szállni új vizekre, nagy, szűzi vizekre! – vallja a költővel, akivel együtt a Kompország lakója ugyan, de mást szeretne itt látni!

1964-ben, az International Folk Music Council budapesti konferencia vendégeit Adyval köszöntette az elnöki megnyitó beszédében Kodály: „Tisztelettel köszöntöm önöket különös országunkban. Nagy költőnk, Ady komphoz hasonlított, melyet a történelem vihara ide s tova dobál kelet és nyugat közt.”

Nem véletlen a kölcsönvett hasonlat, mert ez a kép, ez a valóság Kodályt pályája elejétől foglalkoztatta. Király István monográfiájában egy olyan dolgot vett észre, amely szerinte Adyra is, Kodályra is érvényes. És ez – amelyet Kodály az egész magyar műveltség egyik fő vonásának érzett – a látni tudás képessége. Ezért is – Adyhoz hasonlóan – Kodály nemcsak élte, de átélte az ország, a magyarság helyzetét. 1938 júliusában ezt jegyezte fel: „Mint mindenben: a magyarság ebben is a nyugati és keleti kultúra határmezsgyéjén áll. Ady kompja. Kérdés: elveszti-e eredetiségét, vagy lehetséges olyan szintézis, mely keverék helyett új vegyületet jelent a keleti és nyugati elemek közt? Komp helyett egy

szigetet a két part közt, melynek lakói ide is, oda is tartoznak, de mégis csak a szigeten vannak. Hinnünk kellene ebben a lehetőségben.”

„A magyarság élete mai helyéhez van kötve. S ez megszabja iránytűje egyetlen helyes irányát. Középut Ázsia és Európa, Kelet és Nyugat közt.” Ezért vallja, hogy Ady Kompországa helyett legyen itt sziget!

*

Ady korát Kodály *Ady-korszak*nak nevezi, amely tele volt reménységgel. De csak egy rövid ideig: „Ady-korszakot megelőző kozmopolitizmust az Ady nemzet felé fordulása egy percre diadalmasan váltotta fel. De Ady hatása még ki sem teljesedett, még át sem ment a nemzet vérébe, már felüti fejét egy új kozmopolitizmus, a régibe kapaszkodva igyekszik folytonosságát bizonygatni. A még fel-felmozduló Ady-ellenségek ezt a kozmopolitizmust szolgálják akaratlanul.”

Többször is és mindig fájdalommal panaszodik az idegen szellem invázióira, amely után jön, vagy jönni szokott rendesen egy nagy nemzeti megújulás, amely „feldolgozza az idegen anyagot, asszimilálja, és a nemzeti lélek más, új fejlettségben támad fel, és ismer magára. Csakhogy most kelleténél tovább tart ez a korszak.”

Ezen megjegyzését – nem véletlenül – követi Adynak a jambussal kapcsolatos megjegyzése, amely nem verstani kérdés csupán: ez is a Kelet és Nyugat küzdelméről szól!

A jambusról és a kézenjárásról

Az első hallásra nehéz megérteni Kodály jambus-ellenességét, sőt utálatát! Azért is nehéz, mert a magyar költészet, különösen a XIX-XX. századi elképzelhetetlen jambus nélkül. Ezért tegyünk egy rövid kitérőt, és Gáldi László könyve alapján tegyük fel a kérdést: tulajdonképpen mióta van jambusversünk?

„Régebben rendszerint úgy vélték, hogy ez a jövevény versidom csupán igen későn, a 18. századtól kezdve hagyott nyomot költészetünkben; ami első meghonosítóit illeti, főleg Ráday Gedeonra hivatkoztak, akit nyugat-európai verselésünk atyjának tekintettek. A valóságos verstörténet más képet mutat: kétségtelen ugyanis, hogy a jambusszal, ezzel a valamennyi közép- és kelet-európai nép számára ismeretlen ütemképlettel, amelyet az ókor óta töretlen folytonossággal csak az újlatin népek és az újjörögök őriztek meg, ritmusérzékünk birkózása már a középkor végén megkezdődött: évszázadokon át azonban első-sorban a sorok *hangsúlybeosztásával* és *metszetével* próbálták a magyar jambus bizonyos illúzióját kelteni, mintsem ókori mintát követő »megmértékeléssel«, rövid és hosszú szótagok szabályos váltakozásával.”

A magyar költőket sorra véve Balassitól József Attiláig közel harminc oldalon át sorolja a példákat. Természetesen külön kitér Adyra is, aki – Németh László szerint – a XX. századi magyar vers igazi forradalmára. A fiatal Ady – írja

- Kelet és Nyugat határán érzi magát akkor is, „amikor – tele dalemlékekkel és természetes magyar ritmusérzéssel – a maga képére és hasonlatosságára akarja »zökkenteni« a divatos, szinte egyedulalomra törő jambusverset. Már pályája kezdetén tisztában van azzal, hogy a magyar jambusvers igazi megújódása nem a németes anapesztizálástól várható, hanem a *magyar tagoló vers rámintázásától a jambusi keretre*. Ady tehát nem annyira a szótagszámot lazítja, hanem a korábban elterjedt, *szabályos szótagszámú* jambusvers kisebb tagjait igyekszik a természetes dikció hangsúlyeloszlásával minél magyarosabbá tenni.”

E rövid kitérő után térjünk vissza Kodályhoz, és a fentiek fényében talán jobban érthető neheztelése és véleménye Ady jambusairól. Röviden ezt jegyezte fel egyszer: „Mint hálóban a hal: vergődik a nyelv a jambus szemeiben. Még Ady nyelve is: óriás cethal.”

Másutt ezt írja: „Adynál titáni küzdelmet vív a magyar nyelv az idegenséggel, nem akarja megadni magát, de vajmi gyakran alulmarad (Ignotus). Mélyebb okai: a nyugati civilizáció terjedése. (De mért kell, hogy ez legyen az ára?) Költőink úgy viselik a jambust, mint az európai ruhát. Csak nagy ünnepen veszik fel a díszmagyart. Szoros is, kényelmetlen, alig várják, hogy levessék. Mindennapra a falusi népnek hagyták.

De hát a nyelv nem ruha! Elváltozása a lélek elváltozásának a jele. De szerencsére nem ösztönös, öntudatos kultúra-terror. A nyelv romlása, fordításnyelvvé változása a művelt rétegből indul, s terjed lassan lefelé. Ennek a hatalmas idegen áramlatnak verselőink sem tudtak ellenállni. Régen is vettünk át idegen formákat. De nem oly tömegben, és csak nyelvünk természetével inkább megférőket.”

Az a véleménye, hogy a magyar nyelv gazdag, csodálatos, mindenre alkalmas. „Igen ám, de a magyar nyelv természetes ritmizálása minden máshoz jobban hajlik, mint a jambushoz.

Azonban a jambus erőltetése rákényszerítette a költőt, [így!] hogy mindegyre több jambus-szólamot keressenek, eszeljenek ki, még a nyelven tett erőszak árán is. Innen a sok mesterkélt sor, frázis, egyre szaporodtak, kiszorították a nyelv szellemében sorfajtakul [használtakat]. Ma már szinte nem is érzi versnek az irodalmilag művelt ember, ha nem jambus.

A visszatérő kísérletek mind megalkudtak a várossal. Petőfi: fele jambus. Örök kár, hogy ő sem értett a zenéhez. Arany is sok jambust írt, de végeredményben mégis a magyar vers felé mutat.

Hallgassuk a titáni küzdelmet, amit Ady versében vív a nyelv az idegen, rákényszerített formával. Gyakran győz, úgy leteperi a jambust, hogy már alig érzik. Ő sem értett a zenéhez – különben megtette volna az elhatározó lépést: elég a jambusból!”

Kodály rövid magyarozatára fontos odafigyelnünk. „A jambus és trocheus a magyar nyelv szellemével, természetes ritmusával homlokegyenest ellenkező versforma, mindig idegenszerű (fordítás...) [olvashatatlan szó] hatást tesz, megzenésíteni csak idegen dallamminták teljes elkerülésével nem lehet. A nyugat-

európai dallamfrázis (= verssor) a rím felé emelkedő, a rímekben ér csúcsára, az a célja. A magyar verssor (= dallamfrázis) feszültsége, magja az eleje táján van, vége felé enged, a rímnek nem veszi sok hasznát. Sőt a túlságos jó, feltűnő rímelés mindig tréfás hatású, mert... [olvashatatlan szó] a sorok végére tolja a súlypontot. Olyan hatás ez, mintha valaki a kezén jár.

Akár tetszik, akár nem: nyelvünk ősi hajlamai majdnem olyan ellentétben vannak a nyugatiakkal, mint a kínai fejbólintás, akinek az igenje itt nemet jelent stb.”

Többször és újra feljegyezi magának, hogy Ady addig küzdött a jambussal, amíg azt „magyarrá gyúrta, amennyire engedte magát. De nála is kiütözik az idegen dallamfrázis, mint a XVI. században!”

A *conclusióját* így foglalta össze: „A magyar költőnek a magyar dalra jobban kell figyelni. Nemcsak úgy, hogy materiálisán arra írjon (Mécs – Ady, Goethe – Stolte), hanem a zene a lelkében tovább zengjen, átszublimalódjon szözenévé.”

Szerinte tragikus annak a következménye, hogy költőink a múlt században túlságba vitték a jambus kultuszát. „Amennyire természetes ritmusa a jambus az angolnak, már kevésbé a németnek, franciának és olasznak, annyira homlokegyenest ellenkezik a magyar nyelv jellegével. A XIX. század folyamán költőink mégis teljesen behódoltak a jambusnak, aminek az a következménye, hogy irodalmunk számlálhatatlan remeke a zene számára elveszett. Már Arany János megmondta, hogy jambusra vagy trocheusra nem lehet magyar dallamot írni, mert ha megzenésítjük, idegen dallamok jönnek ki belőle, hacsak nem járunk el erőszakkal, hogy a jambust ignoráljuk, akár Egressy a Szózatnál, ami ritmikai torzszülöttet ad. Akik mégis megpróbáltak magasabb igényű magyar dalt írni, majdnem legyőzhetetlen nehézségekkel álltak szemben. Az út hosszú volt; meg kellett ismerni és meg kellett tanulni a népdal formakincsét, és csak azután lehetett óvatosan megkísérelni a nem magyar versformájú versre is olyan dallamot írni, amely nem ellenkezik a magyar nyelv természetes dallamirányával. És itt kiderült, hogy a görög–latin formák még közelebb állnak a magyar nyelv természetéhez, mert egyenlőtlen és változatosabb szótagcsoportokat szolgáltatnak, mint a jambus vagy trocheus.”

*

Nagyon fontos az a nyilatkozata, amely a régi magyar líráról, annak hatásról szól. Kodály szerzeményei között sok régi dalszöveg és régi költő található. „Nem azért, mintha az újabbak közt nem akadna alkalmas szöveg – mondta –, de a mi XVI. századbeli líránk magyar nyelvre erőteljesebb, tisztább a mainál. Olyan ez a régi zománcos magyar nyelv, mint azok az antik csatos magyar ékszerek és brokátszövetek, amelyeket múzeumokban vagy családi gyűjteményekben láthatunk.

Ennek a nyelvnek az íze bizony csak harmincon felül jön rá az ember. Én csak Ady után jöttem rá az élvezetére, mert kétségtelen, hogy Ady archaizmusa kitűnő előiskola a régi magyar lírához. Az irodalmi kultúrának egyik fokmé-

rője, hogy a régi költészetet milyen széles réteg tudja élvezni. Nálunk még hosszú út van addig, hogy a régi költészetet úgy érezzük, mint az olaszok Dantét. Pedig a mi régi lírikusainkban hamisítatlan költői véna csörgedez, csak meg kell tanulni az elavult forma mögé behatolni, beleélni magunkat a korba. Én valósággal a XVI. században élőnek érzem magam néha; a régi magyar levelekből minden nap elolvasok egyet-kettőt, így Bethlen Gábor, Pázmány Péter, az »öt-száz magyar levelek« és »Magyar Nők« leveleiből. A XVI. század költészetében, így Balassánál is, a szövegek szinte kiáltanak a megzenésítés után. Ennek az az oka, hogy akkoriban szöveg és dallam elválaszthatatlanok voltak egymástól.”

Aki olvasta Mészöly Miklós és Lázár Ervin naplóját, csodálkozva vette észre, ezek a nagyon mai írók mennyit foglalkoztak a régi irodalommal: olvasták, jegyzetelték, ámulnak a szövegek, a nyelv szépségén. Ugyanazt tudták, amire Kodály is figyelmeztetett egy 1945-ös tanulmányában: „Mikor látják be íróink, hogy teljes fegyverzetű magyar író csak rendszeres kódexolvasó lehet? Az volt Arany János, az volt Móricz Zsigmond. De még Ady és Kosztolányi is tudta, hogy a régiek buzgó és mindennapos forgatása nélkül magyar író nem áll a lábán.”

Együttérzéssel

1967. március 6-án, 5 óra 45 perckor egy szívroham véget vet Kodály Zoltán életének. Asztalán ritmusjelzéssel ellátva Ady verse, *Az Isten harsonája* feküdt. Ez a vers volna akkor hát Kodály utolsó üzenete. Ez vers Ady korai üzenete. Ma is érvényes üzenet és parancs:

*Akik erőt és örömet ölnek,
Nem lesz majd kegyelem azoknak.
Néhány ezer évig tűr az Isten,
De azután jaj a gyilkosoknak,
Nem lesz majd kegyelem azoknak.*

*Mert Isten: az Élet igazsága,
Parancsa ez: mindenki éljen.
Parancsa ez: mindenki örüljön.
Parancsa ez: öröm-gyilkos féljen.
Parancsa ez: mindenki éljen.*